

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ*

Студентски центар
Нови Сад

УДК 94(497.113):355.47/.49(497.1)

Монографска студија

Примљен: 15.09.2017

Одобрен: 30.10.2017

Страна: 81-103

НАЦИОНАЛНИ И ПОЛИТИЧКИ СПОРОВИ ОКО ВОЈВОДИНЕ СРЕДИНОМ XX ВЕКА

Сажетак: Вековима су народи различитог етничког, верског и културног порекла насељавали, освајали и живели на плодном тлу јужне панонске равнице. Управо је ова „шароликост” и ометала консолидацију и утемељење једног националног и политичког субјекта. Тако да су сходно историјским околностима, на Војводину полагали право скоро сви народи који су обитавали или обитавају на овим просторима. Нарочито је жестока борба за Војводину или један њен део дошла до изражаја средином XX века. Општа несигурност, разарања, протеривања и масовна убиства представљали су кулминацију националне мржње и брутално реализовање политичких и националних интереса. Аутор је у раду право за овај период настојао да без идеолошких предрасуда и искључивости сагледа одређене историјске процесе који су додатно продубили иначе опречне националне интересе многобројних народа (Срба, Хрвата, Мађара, Немаца)

Кључне речи: Војводина, аутономија, идеологије, национализам, Краљевина СХС, КПП, геноцид

Осим великих људских жртава, економског колапса и општег назадовања културних вредности и моралних начела, Први светски рат није решио ништа. Напротив, немилосрдно изнуривање изродило је поред два револуционарна покрета и мноштво нових противречности који су европске народе веома брзо гурнуле у нови амбис, из којег су, сада већ дефинитивно, у односу на остале регионе изашли без економске и културне супериорности. Очекивање да ће после ратне катаклизме, која је савременицима имала библијске размере и цртања нових, по замисли америчког председника Вилсона на етничким принципима заснованих граница, доћи период дуготрајног и општег мира, била је велика заблуда. Европа, створена Првим светским ратом, гушила се у атмосфери општег незадовољства, страха од револуција, кидања нестабилног мира, али и националних конфликта који су је раздирали читав 20. век. Веровање у право самоопредељења народа и стварање држава заснованих на ет-

* nebojsa.petrovic@scns.rs

ничком принципу, био је леп и хуман сан једног човека, иза којег је стајала сила без које би за чланице Антанте рат можда и био изгубљен. И поред тога што се показао као добро решење за сузбијање комунистичке претње, тај сан створио многим европским народима и државама прави кошмар у међуратном периоду.

Заправо, велика национална измешаност популације у источној Европи искључила је сваку могућност праведног, односно за све заинтересоване стране задовољавајућег исцртавања нових граница. Тако да су новонастале европске државе са неколико десетина милиона мањинских народа више подсећале на старе империје него на хомогене државе-нације. Заслепљене националним митовима, који су величали заједничко порекло и славну прошлост, језик и неопходност заједништва, нове државе су спроводиле политику издвајања оних елемената који угрожавају жељену хомогеност. Томе су у огромној мери допринеле и националне мањине које су као и владе држава њихових матица сматрале нови поредак у Европи крајње неправедним и полагали наду у неопходност његове ревизије. Поражене државе помно су мотриле на положај својих сународника који су практично преко ноћи одвојени новим границама од својих матица. Нарочито је деловање Немачке и Мађарске изазивало неконтролисани страх и агресивно понашање угрожених држава. Заправо, више него јасне намере поражених, увериле су владе нових држава да су мањине пета колона у служби ревизије граница и Версајског споразума као и иредентистичких циљева њихових матичних држава.

Прилике у Краљевини СХС биле су сложеније од већине других версајских творевина. Поред великог броја националних мањина, сами јужнословенски народи имали су различити национални, верски и културни карактер. Уместо да их зближи, живот у заједничкој држави је различитост брзо трансформисао у међусобно супротстављене циљеве, сурењивост и сукобе. Тако да је од свих региона нове државе, Војводина као најбогатија и национално најразноликија област, постала предмет пажње и жудње скоро својих нација који живе на њеној територији. По попису становништва из 1931. године, у Војводини (без Срема) живело је 1.628.000 становника и то око 528.000 Срба (33%), 413.000 Мађара (26%), 343.000 (21%) Немаца, 120.000 (7%) Хрвата 78.000 (5%), Румуна, 67.000 (4%) Словака и Чеха, 21.000 (1%) Јевреја и око 53.000 (3%) осталих.¹

Мађарске претензије на Војводину

Распадом Аустро-Угарске Монархије нарочито је била погођена Мађарска, чији је велики део територије припао новоформираним и суседним државама. Губитак државне територије и одвајање неколико милиона својих сународника изазвало је велико незадовољство свих слојева мађарског друштва. Тако да су на идеји интегритета стајали сви политички кругови; од десничарског племства до револуционара Беле Куна. Управо је на овој идеји и

¹ Шандор Месарош, Мађари у Војводини 1929-1941, Нови Сад 1989, 11

распиривањем националистичких страсти свака влада у међуратном периоду стварала ослонац својој власти. Нормално је да су реваншистичке претње Мађарске изазивали велику забринутост код суседних држава, што је условило и њихово политичко и војно зближавање. Већ 1920. године у Београду је потписан Уговор о савезу и узајамној помоћи између Чехословачке и Краљевине СХС. Циљ уговора био је заједничко супротстављање евентуалном нападу Мађарске, одбрана Тријанонског уговора и одржавање постојећег стања у Подунављу.²

Ревизионистичка политика подразумевала је и одржавање иредентистичког духа код мађарског становништва на територијама под контролом држава чланица Мале Антанте. Стога су ове државе примењивале разна средства у циљу њиховог демографског, политичког и економског слабљења. Тако је и Краљевина СХС, од првих дана свог постојања, тежила да промени етничку слику војвођанског простора. Прво се приступило планској колонизацији српских породица, највећим делом на простору Бачке, где је мађарска мањина била најбројнија. Затим је грађанима мађарске народности који су се населили у Војводини после 1910. године отежано додељивање држављанства. Стицање држављанства било је скопчано са дуготрајном процедуром и само мало њих је успело да постану пуноправни грађани нове државе. Зато су остали стално вођени као страни држављани и константно им је претила опасност од протеривања у Мађарску. Из Краљевине СХС је до 1922. године, када су разmere њиховог протеривања драстично умањено протерано око 40. 000 Мађара.³

Поред тога и аграрна реформа спроведена у држави СХС после рата служила је као средство за промену земљишне власничке структуре и словенизације Војводине. Док су мађарској аристократији, којој је припадала скоро половина целокупне површине великихседа одузете велике земљишне површине, аграрном реформом беземљашима мађарске народности иста није додељена.⁴

Положај Мађара у Војводини додатно је компликован константно лошим мађарско-југословенским међудржавним односима. Њихов положај је нарочито закомпликован када је мађарска влада 1928. године и званично покренула поступак за измену граница успостављених Тријанонским уговором. Тада је формирана тзв. Ревизионистичка лига која је имала своје секције на Западу. Ове секције су развиле живу пропаганду, издавале разне публикације, брошуре и памфлете којима су еминентни представници тадашњег културног живота Мађарске покушали да увере европско јавно мњење у потребу исправљања неправди нанесених Мађарској Тријанонским мировним уговором. Званични Београд је на ове провокације одговорио оштрим мерама према мађарској мањини. У намери да се изврши деполитизација Мађара у држави СХС, забрањен је рад политичких странака. На тај начин истакнути политички лидери су при-

² Чедомир Попов, Од Версаја до Данцига, Београд 1995, 170, 171.

³ Шандор Месарош, Мађари у Војводини 1929-1941, 35

⁴ Небојша Петровић, Политика на селу 1945-1950, Нови Сад 2009, 15.

морани да се повуку из јавног живота а појачаном пропагандом се ублажавао сепаратистички дух код мађарског становништва.⁵

Очекивано, ти напори нису уродили плодом. Када је 1929. године прокламована идеологија националног јединства, мађарско становништво и њихова интелектуална елита упадљиво су остали лојални мађарској националној идеји. Овакво расположење додатно је распламсано доласком Ђуле Гембеша на власт у Мађарској. Његова агресивна политика ревизија граница узроковала је и многобројне граничне инциденте у којима је страдало на десетине војника и цивила.⁶ Влада Ђуле Гембеша оптужена је и за организовање атентата на краља Александра у Марсеју. Југославија је поводом тога поднела жалбу Друштву народа, о којој се расправљало у Савету, у децембру 1934. године.⁷

Услед упорне непријатељске политике према Југославији, актуелизовала се теза о тероторијалном одвајању мађарског становништва у Војводини од своје матичне државе. Бан Дунавске бановине Светислав Рајић заступао је идеју да је потребно мађарску аграрну сиротињу из Војводине преселити на југ Србије. Осим тога, он је предлагао да се морају покренути југословенски захтеви у циљу решавања српског питања у Војводини насељавањем Срба из Мађарске и Румуније у Бачку и Банат.⁸

До промене ситуације у југословенско-мађарским односима долази постепеним јачањем немачког утицаја на политичке прилике у Подунављу. Хитлерови планови захтевали су нормализацију односа између две државе, што је подразумевало трагање за компромисним решењима. Прво је влада Милана Стојадиновића направила извесне уступке мађарској националној мањини, да би неколико година касније, када се распламсао српско-хрватски сукоб око Војводине, лидер Мађарске странке Имре Варади изјавио: „У интересу мађарске мањине свакако је боље да останемо заједно, а пошто смо досад увек имали везу са Београдом, то ћемо и одсада увек стајати на становишту да прво останемо неподељени и друго да наша оријентација води ка Београду.“⁹

Убрзо су ови немачки подстицаји за смиривање тензија крунисани склапањем Споразума о вечном пријатељству између двеју држава. Пошто југословенска страна није успела да Мађаре приволи на гарантовање тадашњих мађарско-југословенских граница, споразум није решио главни проблем у српско-мађарским односима. Тако да је после само неколико месеци Миклош Хорти покренуо своје трупе на „хиљадугодишње границе“ и припојио Бачку и Барању Мађарској.

Од првих дана окупације отпочео је обрачун са носиоцима југословенства, односно Србима. Убрзо је убијено око три хиљаде људи, а највеће страдање било је код села Сириг. Једна од првих мера мађарског окупатора било је

⁵ Шандор Месарош, Мађари у Војводини, 28.

⁶ Вук Винавер, Југославија и Мађарска 1933-1941, Београд 1976, 57.

⁷ Душан Бајагић, Мађарске штетне оубиству краља Александра I Карађорђевића, Токови историје 3-4, Београд 2005, 12

⁸ Александар Касаш, Одјек међународних прилика у Војводини између два светска рата, Истраживања, бр. 15, Нови Сад 2004, 269

⁹ Ранко Кончар, Опозиционе партије и аутономија војводине 1929-1941, Нови Сад 1995, 351

протеривање колонизованих добровољаца које је између два светска рата, са одређеним повластицама насељено на простор Војводине. Процењује се да је у централну Србију протерано око 30.000 људи, док су преостали логорисани, а затим пресељени у Шерварски радни логор у северо западној Мађарској. Протеривањем српских колониста обезбеђен је простор за насељавање око 16. 000 аграрне сиротиње из Мађарске, којима је дата на само земља већ и куће и инвентар прогнаних Срба.¹⁰

То је била само увертира за много оштрије мере према Србима у Бачкој. Мањи окршај почетком јануара између партизанског одреда у Шајкашкој са мађарским жандарима послужио је као повод за пацификацију Шајкашке, где је српско становништво било већинско. За мање од месец дана колико је трајала рација у јужној Бачкој страдало је 2.578 Срба и 1068 Јевреја. Да се није радило о антикомунистичкој акцији показује чињеница да се рација проширила и изван Шајкашке и да су највише страдали интелектуалци, богатији трговци и свештенство. До рације у Новом Саду долази између 20. и 23. јануара, када је за само три дана на крајње свиреп начин убијено преко хиљаду Срба и Јевреја. А крајем јануара злочини се проширују и на Стари Бечеј, где је убијено и под лед Тисе бачено преко две стотине мештана.¹¹

Одсуство значајније реакције мађарског живља на брутална убијања Срба у Новом Саду и Шајкашкој и њихов слаб одзив на позиве антифашистичког покрета, био је довољан доказ ослободиоцима из НОП-а да и Мађаре у Војводини, исто као Немце, сматра заговорницима убиствене идеологије. Оваквом мишљењу допринела је и чињеница да је за време окупације значајан део мађарског становништва био укључен у активности разних фашистичких организација и удружења као што су „Њилаши” и „Турсњи вадас”.¹²

Разарања, протеривања, убиства и обострани страх изазвали су велику мржњу између два народа. КПЈ је још у пролеће 1944. године преко Слободне Војводине претила свима који су окрвавили руке словенском крвљу.¹³ Изгледа да је у међуратном периоду игра Запада на националистичку карту у источној Европи не само зауставила ширење болшевизма, већ је националистичким вирусом заразила и највише комунистичке функционере. Изјава пољског комунисте Гомулке после Другог светског рата, да се „земље стварају на националним темељима а не мултинационалним”¹⁴ сведочи колико је лако револуционарни интернационализам могао устукнути пред старим инстинктима. Очигледно је да комунистички патриотизам није био у потпуности ослобођен од националистичких страсти и предрасуда. Док су једни ослобођење дочекали са зебњом и страхом од освете други су очекивали коначан обрачун. Југосло-

¹⁰ Александар Касаш, Стенографски записници са суђења главноодговорнима за рацију у јужној Бачкој 1942. године, Нови Сад 2008, 16.

¹¹ Исто, 17, 18.

¹² Комунистичка власт је после рата дошла до прецизних података који доказују масовност наведених организација. Тако је на пример у бачкогтополском срезу било у разним фашистичким и профашистичким друштвима око 24 000 људи, у Новом Саду је организација „Њилаша” бројала 4000 чланова а у Бечеју иста организација имала је 700 активних чланова. АА. Ф. 334, кутија 180

¹³ Слободна Војводина, 10. април 1944.

¹⁴ Марк Мазовер, Мрачни континент, Београд 2011, 239

венски комунисти су били незадовољни како подршком окупатору тако и са пасивношћу мађарске мањине за време рата и такво понашање су намеравали да искористе као аргумент за њихово колективно кажњавање. Они чак овакве идеје и циљеве нису ни крили. Никола Петровић члан Покрајинског одбора КПЈ сматрао је увођење Војне управе историјском одлуком која ће обезбедити словенски карактер Војводине.¹⁵ Овакви ставови били су подударни са националистичким односом какав су имале буржоаске државе у међуратном периоду. Тако да оно што „великосрпска шовинистичка камарила”, како је нова власт обично називала претходни режим, није ни помишљала, Едвард Кардељ је једноставним речима описао као правилан став према непријатељу државе и нове власти. „Ми смо такође желели да истерамо, и иначе бисмо истерали, да није у Мађарској било револуције, и Мађаре из Војводине...Међутим, после разговора са Мађарима и комунистима, са оним Гереом сам разговарао, па онда са Титом, Титу јавио читав разговор и сложили смо се да не инсистирамо на генералном истеривању; али пошто смо пре тога такав став заузимали, нисмо хтели сасвим да одступимо од тога. И онда смо предложили, или је неко други предложио, по нашем договору, од тих социјалистичких држава – то се сада више не сећам – да можемо истерати до 40.000 Мађара. Међутим, нисмо практично никог истерали, сем оне најгоре агенте мађарских окупатора.”¹⁶

Бруталност и испољавање екстремног насиља према непријатељу и „непоузданим елементима”, карактеристична је појава за све револуционарне владе. Осим тога, КПЈ је барем у првим годинама по преузимању власти морала примењивати искуства и методе владања СССР-а. Стаљинове чистке и прогони 30-тих година били су узор, који је због неограниченог поверења и убеђености у Стаљинову безгрешност, и код југословенских комуниста избрисао разлику између изворних комунистичких начела и националистичког начина решавања националног питања. Такође, овај узор је и ослобађао савест за разна злодела иза којих је стајала Партија.

И поред тога што је дат велики политички и национални значај Покрајинској комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача, која је основана још у септембру 1944. године, кажњавање Мађара за почињене злочине током рата отргло се од правне контроле.¹⁷ Пресуде за стрељања су доношене без икакве формалне правне процедуре, довољна је била листа чланства у њилашкој или некој другој сличној организацији или непроверена пријава од често морално непоузданих особа.¹⁸

Приликом укидања Војне управе као главни разлог њеног увођења наведено је одстрањивање петоколониша и кажњавање из редова мађарског народа злочинаца и сарадника немачког фашизма и мађарског окупатора.¹⁹ Пошто се,

¹⁵ Слободна Војводина 28. октобар 1944.

¹⁶ Владимир Дедијер, Нови прилози..., 133

¹⁷ Александар Касаш, Протокол о изручењу ратних злочинаца између Демократске Федеративне Југославије и Мађарске, из новембра 1945. године, Истраживања, 22, Нови Сад 2011, 432

¹⁸ Државној комисији за утврђивање злочина окупатора и његових помагача стигло је чак 938 828 пријава. Срђан Цветковић, Број и структура оптужених домаћих ратних злочинаца и колаборациониста према фонду Државне комисије и њена инструментализација, Архив, часопис Архива Србије и Црне Горе, бр.2, Београд 2004, 83

¹⁹ Слободна Војводина, 1. фебруар 1945.

уколико је то државни апарат желео, значајан део Мађара на овај или онај начин могао довести у везу са окупационим снагама, овако постављени циљеви представљали су основу за политичко насиље над целим народом. Пре него што се почела правити разлика између мађарских и немачких грехова, оштрицу освете први су осетили припадници наведених фашистичких организација. Хапшења и стрељања започела су већ по самом доласку ослободилаца у мешовитим или већински мађарским местима.

Због недостатка документације, близине фронта и острашћености појединаца у ОЗН-и веома је тешко утврдити поуздан број жртава у овим репресалијама. У зависности од припадности српској или мађарској историографији, њихов број процењивао се од 5 до чак 40.000 људи.²⁰ У циљу смањивања емоција и злонамерне манипулације бројем жртава, Покрајинска скупштина је 2000. године формирала комисију за истраживање војвођанских губитака у Другом светском рату. И поред значајних резултата, Комисија ипак није регистровала све жртве комунистичког терора. Стога је из истих разлога, само годину дана после публиковања резултата наведене Комисије, формирана мешовита научна комисија од стране мађарске и српске академије наука. Изузетно озбиљним методолошким приступом (у којем су евидентирани поред имена жртве и време смрти, као и тип и доступност документа који се односи на конкретни случај), база података са мађарским жртвама на територији Војводине без жртава у Сомбору и Новом Саду, до 2016. године садржала је 7.511 жртава. Дакле, захваљујући овом истраживању и када база података буде формирана и са жртвама ова два града (за Нови Сад се процењује око 1.500 а за Сомбор од 1.500 до 2.000 жртава) са великом прецизношћу биће познат и коначан број мађарских жртава.²¹

Обесправљеност Мађара, нарочито у периоду Војне управе, била је видљива на сваком кораку. Тако је на основу одлуке коју је донео ГНОО Стари Бечеј од 26. октобра 1944. године без икаквог критеријума одабрано око 300 Мађара на рад у српским домаћинствима која нису завршила пољопривредне радове.²² Сеоске страже састављене од добровољаца, по правилу такође нису правили разлику између сарадника окупатора и обичних људи који су пасивно сачекали крај рата. Самоиницијативно су вршили ислеђивања, малтретирани, тукли и пљачкали мађарско становништво.²³ Команда места Бечеј је чак донела одлуку да се Мађарима у граду и околним селима одузму радио апарати и бициклови, који су одмах развучени без икаквог трага.²⁴

²⁰ Видети: Александар Касаш, Мађари у Војводини 1941-1946, Нови Сад 1996,

²¹ Мађари и Срби са две стране променљиве границе 1941-1948, Тематски зборник радова Будимпешта 2016, 13, 14

²² У истом месту Србима је опростен порез, док су Мађари морали испунити све обавезе према држави. Такође, исти одбор је заједно са одбором у Градишту мобилисао 500 Мађара који су са белим тракама око руке и под претњом пушака поправљали јавне објекте. Затим су у многим местима вршене реквизиције искључиво од Мађара

²³ У Темерину је због масовног пребијања Мађара смењен командир војне станице, а у Каћу је по салашима било случајева пребијања и пљачкања Мађара. А.В. Ф. 334, 735/1945

²⁴ А.В.Ф.334. 307

Ипак, чињеница да су комунисти Немце издвојили као главне кривце за сва злодела у току рата, а Мађаре и то само оне у Бачкој као њихове саучеснике, била је срећна околност по мађарско становништво. Захваљујући томе, размере одмазде према њима биле су знатно мање у односу према фолксдојчерима. Док се притисак на Немце повећавао, југословенско партијско и државно руководство је услед комунистичке солидарности и угледа земље у иностранству променило однос према Мађарима у тзв. другој фази Војне управе.²⁵ Поред овога не смемо занемарити чињеницу да се у Европи после Другог светског рата настали знатно другачији политички приоритети који нису остављали простора за дуже неговање национализма. У идеолошкој подели света на комунизам и капитализам уместо нација корене у европским друштвима захватају друге вредности за које се полажу животи. Попут „класне равноправности”, демократије, политичких слобода, светске револуције и сл.

Дакле, највероватније због Титове интервенције командант Војне области генерал Иван Рукавина морао 1. децембра 1944. године свим командама места и војним станицама послати допис у којем наглашава да су права и дужности Мађара изједначена са осталим становништвом и да сходно томе се морају распустити сви логори састављени од Мађара. Такође, Мађарима је пружена могућност уласка у редове Н.О.В, а уколико то нису желели били су мобилисани у војничке радне јединице које су по организацији, дисциплини, исхрани и смештају биле изједначене са осталим јединицама.²⁶ Овим актом власт је започела интеграцију мађарске мањине у политички и друштвени систем нове Југославије.

Оно што је посебно забрињавало ПК били су чести инциденти као што је употреба шовинистичких парола у свакодневном говору и масовне туче у национално мешовитим селима. Тако је једно од главних политичких питања у многим селима Војводине било решавање нетрпељивости између Срба и Мађара. Пример таквог стања био је Марадик, у којем је међусобни однос ова два народа био заострен у толикој мери да је свакодневно била угрожена безбедност мештана. Примећено је да су обавезе приликом обавезног откупа пољопривредних производа биле неравномерно распоређене, по правилу на штету Мађара. Напади ножевима, туче и пребијања у којима су учествовали и чланови Партије, осликавају нам степен националне мржње али и однос какав су комунисти на терену, нарочито у мањим местима и даље имали према Мађарима. Шовинистичке пароле које су несметано кружиле селом нису никог узбуђивале.²⁷ Широм Војводине био је изражен шовинизам и међу школском децом. Осим туча између ученика Срба и Мађара, примећено је да у многим

²⁵ Иса Јовановић у својим мемоарима сведочи да је Тито био нарочито бесан због злочина над Мађарима и лошег мишљења који због тога може настати код међународне јавности. Иса Јовановић, У служби револуције, Нови Сад 1986, 199

²⁶ А.В. Ф.170

²⁷ Шовинистичке пароле код Мађара биле су: „Ми нисмо слободни”, „Мађари у Југославији нису равноправни”, Срби нас подјармљују”, Срби слободно могу да бију Мађаре, нико их не позива на одговорност”, Мађари се више оптерећују обавезама”, „Срби су насилници-дивљаци”.

Главне пароле код Срба су биле: „Мађари су црноберзијанци”, Мађари мрзе Србе, једва чекају да им се свете”. А.В. Ф.334.303

градовима и селима, нарочито у мешовитим школама деца „не иду заједно, неће да се играју заједно и слично”.²⁸

Све је указивало да се морају предузети енергичније и конкретније мере за поправљање положаја Мађара и других мањина. Кривица за њихов лош положај свалена је на ниже партијске структуре којима је владао „великосрпски шовинизам”, који је на Фебруарском саветовању, 1948. године у Београду, истакнуто као главни проблем у партијској организацији.²⁹ На основу архивске грађе и постојеће литературе, можемо констатовати да је национална компонента код чланства, нарочито у првим годинама после рата била итекако изражена. Али је тешко утврдити колико је на формирање политичких ставова и наведеног политичког деловања могла утицати пропаганда грађанских националних странака и нарочито поражене и прокажене четничке идеологије. Нема сумње да је теорија о великосрпском шовинизму људима из врха КПЈ користила да оправдају себе и за догађаје из периода Војне управе. За чување од прљања дуго неговане слике у јавности о сопственој безгрешности и хуманости, они су за неке злочине над Мађарима оптужили партијске организације на терену које су „спроводиле четнички утицај”.³⁰ Такође, теорија о „великосрпској хегемонији” представљала је ону врсту ставова КПЈ која се у међуратном периоду учврстила и никада није отклоњена. Потреба сталног опреза према српском национализму и страх од његовог хегемонизма посебно је био изражен код српских комуниста који су на овом питању градили своје каријере.³¹

Међутим, нови проблем у овим односима настаје непосредно после објављивања Резолуције Информбироа. Кампања Информбироа условила је да се код одређеног дела мађарског становништва разбуктају шовинистичко расположење и ревизионистичке идеје. Међу њима су преношене вести о наводној концентрацији совјетских и мађарских трупа на југословенској граници.³² Сан о припајању Војводине или њеног северног дела Мађарској био је привлачан и многим члановима КПЈ. Пропаганда ИБ имала је највише утицаја на северу Војводине, у Суботици и њеној околини, где је 1949. године од 90 чланова КПЈ искључених због делатности на, како се тада говорило, линији ИБ, 56 припадало мађарској заједници.³³

Слабљењем совјетског притиска и нормализовањем односа са северним суседом, војвођански Мађари су од непоправљивог противника социјалистичког друштва и југословенске државе, постепено сматрани као и остали југословенски народи верним следбеницима Јосипа Броза и КПЈ.

²⁸ А.В.Ф.334.80

²⁹ Небојша Петровић, Политика на селу, 209

³⁰ А.В.Ф.334.142

³¹ Мира Радојевић, Јосип Броз Тито и корени југословенске федерације, Суочавање са прошлосту-пут ка будућности: Југославија 1918-1941, Научни скуп у Сремској Каменици 2010, 376

³² Извештај ПК наводи да су Мађари у Кули сувише дигли главу и дешавало се да у редовима при било каквој деоби нека Мађарица испује Српкињу речима : „чекај доћи ће наше време.” Осим тога, код њих су постојали разни рокови по којима је требало да дође мађарска војска за коју су наводно и „спремали колаче”. А.В.Ф.334. 777

³³ А.В.Ф.334.80

Немачка улога у војвођанском питању средином XX века

До неразумевања, међусобног трвења и озбиљнијих конфликта између Немаца и домаћег српског становништва долазило је још приликом колонизације Немаца на простор данашње Војводине током XVIII века.³⁴ Као добри земљорадници они су потискивали сточарско српско становништво, што је уз политичке и друштвене разлике успоставило и економско ривалство. Ипак, услед заједничких недаћа и изложености агресивној мађаризацији ови односи су до Првог светског рата дошли до стања коректности. Управо је захваљујући стварању државе СХС заустављен, како је изгледало незадржив процес асимилације немачког становништва и започео процес њиховог националног освешћивања.

Њихова интелектуална и политичка елита убрзо је дошла до закључка да се њихова национална права најлакше могу остварити сарадњом са водећим политичким странкама, мирним суживотом са већинским народом и лојалним односом према новој држави. С друге стране, и поред израженог неповерења према несловенским народима, Краљевина Југославија је у циљу њиховог дистанцирања од Мађара, правила уступке немачкој мањини по питању културе и образовања.³⁵

Овај на изглед идиличан однос поремећен је средином тридесетих година, када и на овим просторима долази до ширења националсоцијалистичке идеологије, пре свега, од стране млађих људи који су се школовали у Немачкој. Ови млади фанатици на челу са панчевачким лекаром Јакобом Авендером, покушали су да преузму вођство у Културбунду, критикујући опрезну политику руководства најважније немачке организације у Војводини. Познати као Обновитељи они су после неуспешног покушаја да преузму власт у Културбунду 1935. године искључени из ове организације.³⁶ То није значило да је њихов утицај на становништво маргинализован, напротив, он је са спољнополитичким успесима Немачке стално растао. Да би већ 1939. године преузели власт над Културбундом и успоставили потпуну контролу над огромним делом фоксдојчера. Нацизам и милитаристички дух је невероватном брзином овладао немачким масама. Нацистички поздрави, марширања улицама и масовне нацистичке манифестације, постали су уобичајена слика по немачким местима широм Војводине.³⁷

Културбунд је с једне стране постао политичко тело које је заступао Немце у односу према држави, а с друге стране, продужена рука нацистичке Немачке. Нема сумње да је она на разне начине помагала своје сународнике у државама централне Европе и Подунавља. Између осталог то је био део стратегије и припрема Хитлерове армаде за освету од пораза и губитка великих

³⁴ Зоран Јањетовић, Немци у Војводини, Београд 2009, 62

³⁵ Михаел Антоловић, Немачко школство у Војводини 1918-1941, Токови историје, 1-2, Београд 2009, 107-128.

³⁶ Бранко Бешлин, Немци у Војводини 1918-1919, Токови историје 1-4, Београд 1999, 214.

³⁷ Исто, 219

територија у Првом светском рату. Ипак, због планова око увлачења Југославије у своју војну и политичку орбиту, тешко је одредити у којој мери је немачко становништво у Југославији учествовало у међуратном периоду у припремама за агресију а касније и економску експлоатацију. Чињеница да је њихов позив на мобилизацију у војску Краљевине Југославије износио 80-90%³⁸ у поређењу са 60%³⁹ колики је био укупан одзив на мобилизацију, у одређеној мери побија тезу о потпуном изостанку лојалности фолксдојчера према Југославији.

Међутим, комунистичке власти су после рата оптужиле мобилисане домаће Немце да су имали задатак да у југословенским трупима пронађу фашистичке елементе и да са њима удружени пласирају дефетистичке вести. Затим, да су смењивали југословенске локалне власти и слеђа нападали југословенску војску у повлачењу и онеспособљавали или стављали виталне објекте у функцију немачких снага у нападу.⁴⁰ Нема сумње да овакве активности у априлском рату нису била ретки. Њихов највећи успех забележен је у Земуну, када је група од 200 припадника домаћих Немаца под командом Фрица Руницког, фолксдојчера из Руме, заузела земунски аеродром.⁴¹

Постоји доста примера у којима су се фолксдојчери од самог почетка окупације, не само безрезервно ставили на страну окупатора, већ су били и починиоци свирепих злочина над цивилним становништвом. На пример у Алибунару су 12. априла фолксдојчери припадници добровољних јединица стрељали групу од 100 Срба међу којима војнике и сељаке суседе. У логорским службама широм Војводине као чувари најчешће су били запослени локални Немци.⁴²

Мада се једно време помињала и могућност оснивања „Donaulanda” обнављањем идеја из времена Еугена Савојског, у циљу смиривања Срба, као и због прилично хомогене немачке народносне групе, Банат је задржан у саставу Србије, али као посебна управна јединица са подбаном у Петрограду.⁴³

Због многобројних злочина окупационих снага али и фолксдојчера мржња према Немцима у целој Европи попримила је невиђене размере. У Југославији су још пре потпуног ослобођења земље, одлуком АВНОЈ-а од 21. новембра 1944. године, којом је конфискована имовина држављана немачког Рајха и лица немачке народности, практично запечаћене њихове наде у даљи опстанак на овим просторима.⁴⁴ Дубоко неповерење према немачком станов-

³⁸ Херберт Прокле, Георг Вилдман, Карл Вебер, Геноцид над Немачком мањином у Југославији, Београд 2004, 29.

³⁹ Коста Николић, Страх и нада у Србији 1941-1944, Београд 2002, 22

⁴⁰ Небојша Петровић, Кривица домаћих Немаца и злочини над немачким становништвом у Војводини после Другог светског рата-Анализа једног документа, The shared history, Сремска Каменица 20008, 63

⁴¹ Слободан Маричић, Суседи, целати, жртве фолксдојчери у Југославији, Београд 1995, 41.

⁴² Исто, 452.

⁴³ Бранко Петрановић, Историја Југославије 1918-1978, Београд 1981, 202.

⁴⁴ Немачки поседи од 676 368 к.ј укупне површине или 617 613 к.ј ораница и башта ушли су у земљишни фонд за аграрну реформу и колонизацију, Никола Гаћеша, Аграрна реформа и колонизација у Југославији, 1945-1948, Нови Сад 1948, 207.

ништву, мржња која је тражила свој „одисај”, као и куповина преко потребне политичке популарности, гурали су комунистичке вође у доношење одлуке о „коначном решењу”. Јосип Броз је још 16. октобра 1944. године послао Пеку Дапчевићу наређење да обезбеди једну бригаду како би „очистио Вршац од швапских становника”.⁴⁵

Иначе је у новонасталим европским државама после Првог светског рата брзо преовладало неповерење према мањинским народима, које је искуство из Другог светског рата додатно потврдило. Због тога је ради ојачања политичких граница, одмах по повлачењу немачке војске, широм источне Европе долазило до добровољног и у већој мери насилног премештања цивилног становништва. Слично је било и код наших ратних победника. Тако је Титовом Наредбом од 17. октобра 1944. године у Војводини са Барањом заведена војна управа ради нормализације прилика, односно у циљу отклањања „недаћа које су југословенским народима нанели окупатори и овде насељени туђински елементи.”⁴⁶ Опасним туђинским елементом сматрани су и Мађари, којима је првобитно како наводи Кардељ, такође било намењено протеривање.⁴⁷ Међутим, брзо се због комунистичке солидарности одустало од овакве намере. Да је однос према Мађарима промењен видимо из једног документа од 14. новембра 1944. године, у којем Главни народноослободилачки одбор извештава све народноослободилачке одборе Војводине да је потребно да се „темељито обрачунамо са свим Швабама, а и с оним Мађарима” који су вршили злочине.⁴⁸ Док су Мађари и поред страдања невиног становништва чији је број и данас непознат, брзо враћени у ред равноправних грађана Југославије, над Немцима је ОЗНА примењивала овлашћења које је добила од војне управе да „по свом нахођењу” могу вршити одмазду, хапшења и конфискације имовине.⁴⁹ Тако је Команда војне области за Банат донела 18. октобра 1944. године мере које су у појединим сегментима неодољиво подсећале на методе које су нацисти спроводили према Јеврејима и словенским народима. Поред тога што им је ограничена контрола кретања, наведена одлука је строго забрањивала употребу немачког језика на јавним местима, забрањено им је ношење југословенских и совјетских националних ознака, а под претњом стрељања морали су у року од 12 часова уклонити све натписе на немачком језику.⁵⁰ Они су и у Југославији колективно платили за национална понижења које су наменили и спроводили над многим народима за време рата.

⁴⁵ Владимир Дедијер, Нови прилози за биографију Јосипа Броза Тита, III том, Београд 1984, 145.

⁴⁶ Коста Николић, Србија у Титовој Југославији 1941-1980, Београд 2011, 191

⁴⁷ Владимир Дедијер, Нови прилози за биографију. 133

⁴⁸ Коста Николић, Мач револуције, Београд 2014, 80.

⁴⁹ Исто, 81

⁵⁰ Осим тога Наредба је омогућила излазак Немцима из својих места само уколико иду на рад, а они који су напустили своје куће нису се могли вратити. Такве Немце требало је одмах стављати у логоре а касније предавати војном суду. Такође Немцима је била забрањена употреба матерњег језика и у приватној преписци. Затим им је забрањен било какав рад у јавним установама, изузев неопходних стручњака. Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, Југословенски федерализам, II том, Београд 1987, 145, 146, 147

Пошто се већи део Немаца већ био повукао са немачком војском, током Војне управе, преостали део је, чији се број ни данас не може поуздано утврдити, (у литератури се број логорисаних креће између 70 и 105 000 људи) спроведен у логоре, односно насеља са специјалним режимом. Услед лоше хигијене и хране, тешког рада и неодговарајуће медицинске неге, смртност у логорима је била изузетно велика.

КПЈ је веома брзо после оштрих предузетих мера према немачкој заједници, настојала да ове активности оправда пред домаћом и страном јавношћу. Изражавање сумњи у легалност и моралну исправност донетих одлука постојале су код многих грађана, који су обилазили НОО, скупљали потписе и доказивали да су појединци и њихове породице невини. Међутим, штампа је „раскринкавала” овакве покушаје оптужујући „швапске заштитнике” да су плаћеници и чак сарадници нацистичких окупатора.⁵¹ Али сумње и недоумице постојале су и код највиших партијских и државних руководиоца. Тако Милован Ђилас каже: „Можда бисмо се ми и предомислили да Руси, Пољаци и Чеси већ нису закључили а делимично и извршили истеривање Немаца. Ми смо став прихватили без заседања, без дискусије као нешто што су немачка злочинства учинила схватљивим и оправданим.”⁵²

Дакле југословенска власт је настојала, не бирајући средства, да се реши присуства немачког становништва на овим просторима. Кардељ је и после неколико деценија од ових догађаја, сматрао да је Немце због улоге коју су имали за време рата било исправно протерати из Војводине. „На тој бази ми смо се одмах на почетку одлучили да Немце истерамо. И то смо постигли на мировној конференцији, то је било тамо потврђено као наше право, и ми смо их истерали.”⁵³ Међутим, Едвард Кардељ се и тада као и југословенске власти неколико деценија раније, погрешно позивао на одлуке Постдамске конференције, која је одобрила исељавање Немаца само из Пољске, Чехословачке и Мађарске. Сходно томе, Западни савезници су у неколико наврата током 1946. и 1947. године одбијали захтеве Југославије за исељавање. фолксдојчера у Немачку. Ономогућавање њиховог исељавања је, пошто су им куће и имовина били одузети, и био главни разлог њиховог проласка кроз голготу југословенских концентрационих логора.⁵⁴

После великог страдања у радним логорима и илегалног напуштања Југославије, по мишљењу Зорана Јањетовића на простору Војводине живело је знатно више Немаца него што наводи званична статистика. По попису из 1948. године у Војводини је евидентирано 31. 882 Немаца, 1953. године 46. 000, а

⁵¹ „Има и таквих који за неколико безвредних свежања банкнота продају своју част; пристају да за разне Милере или Шмите тврде да су најлојалнији грађани ове земље и да се најлепше односе према народној власти, да су се за време окупације пријатељски односили према нашем живљу. По буцацима и у тајности ту и тамо шапућу како је неправедан овакав поступак. Говоре да ми нисмо фашисти и да не треба да се служимо методом насиља.” Слободна Војводина, 22. фебруар 1945.

⁵² Милован Ђилас, Револуционарни рат, Београд 1990, 140

⁵³ Владимир Дедијер, Нови прилози за биографију Јосипа Броза III том, 132

⁵⁴ Зоран Јањетовић, наведено дело, 355

1963. године чак 47. 800. Имајући у виду њихов веома низак наталитет, Јањетовић сматра да се радило о етничкој мимикрији –људи су се изјашњавали као припадници других нација желећи да остану непримећени. Касније, услед нешто повољнијих услова, део скривених се поново изјашњавао као Немци.⁵⁵

С друге стране, представници власти под непријатељском делатношћу су подразумевали и наклоност према западним државама, несимпатисање југословенског режима и жељу за иселјавањем за Немачку или Аустрију. Нарочито им је сметао утицај религије и чињеница да су скоро сви Немци редовно посећивали цркву. Истина, међу Немцима, нарочито младићима који су прошли разне тортуре било је и оживљавања фашистичке идеологије, а познат је случај у Апатину када је група од десетак омладинаца формирала организацију „Нови Културбунд” и вршила извесне саботајне акције у предузећима у којима су радили. Жељни освете појединци су прилазили и антикомунистичким организацијама које су формирали припадници других народа. Тако су се у Петроварадину двојица омладинаца немачке националности придружила групи крижара састављеној од Хрвата и добровољно се прихватили задатка да изврше атентат на функционера сељачке радне задруге. Такође било је извесних активности и на линији ИБ, нарочито у Банату. Познат је случај хапшења једне групе Немаца у Вршцу међу којима је био и Конти Петар члан КП.⁵⁶

Овакве примере режим је користио као доказ да су Немци, чим им се укаже прилика склони непријатељској делатности. Међутим, када погледамо списак ухапшених Немаца у току 1949 и 1950. године, због непријатељског рада према држави и Партији на основу Резолуције ИБ, (12 ухапшених Немаца, махом ратних заробљеника и стручњака који су дошли у Југославију пре Резолуције ИБ) видимо да је број ухапшених из њихових редова знатно мањи у односу на остале народе Војводине.⁵⁷

Као што видимо Немци си и до почетка педесетих година практично били препуштени самима себи, што комунистичка власт без обзира на наглашени анимозитет према овој мањини није могла дуго толерисати. Тако су крајем августа 1951. године војвођански Немци били главна тема Бироа Покрајинског комитета, што је само по себи била најаве другачијег курса покрајинских власти. Међутим, да стара убеђења и предрасуде према фолксдојчерима тешко бледе, показао је детаљан извештај о раду и држању Немаца у Војводини које је оцењено као изразито непријатељско. Пошто ова оцена није одударала од схватања које је власт имала и 1944. године, онда је и логично да се и шест година после окончања Другог светског рата начин решавања овог питања у Војводини враћа на почетак. Тако је на овом састанку закључено да се државном врху предложи да изађе у сусрет жељи већине војвођанских Немаца да се иселе у Западну Немачку или Аустрију.⁵⁸ Изгледа да је ова препорука утицала на промену федералних власти да олакшају иселјавања фолксдојчера, тако што

⁵⁵ Зоран Јањетовић, наведено дело, 359

⁵⁶ А.В.Ф.334. кутија 180.

⁵⁷ Слободан Бјелица, Комунисти Војводине и сукоб са ИБ, Истраживања бр. 20, Нови Сад 2009, 42

⁵⁸ Слободан Бјелица, Међунационални односи у Војводини педесетих година двадесетог века и политика комунистичке партије, Истраживања бр. 21, Нови Сад 2010, 419

су 1952. године отпочели преговоре око Протокола са СР Немачком. Пошто се захваљујући овом протоколу огромна већина иселила из Војводине, они су у демографском смислу већ средином педесетих година били на нивоу статистичке грешке.

Хрватско-српски спорови око Војводине

Одређена размимоилажења између Срба и Хрвата по питању Војводине и њеног статуса у заједничкој држави, настао је још и пре њеног формалног уједињења са Србијом и стварања државе СХС. Различито виђење начина њеног отцепљења од Аустро-Угарске указивали су већ тада на супростављене интересе и карактер будућих политичких сукоба у Краљевини. Док су српски политичари инсистирали да се Војводина непосредно прикључи Србији, Хрвати и одређени број Срба сматрали су да Срби и Хрвати у Угарској буду заступани у Народном вијећу СХС у Загребу, коме ће самим тим бити и поверен процес отцепљења.

Спор око ових питања разрешен је тек 25. новембра, после више од месец дана бурних расправа. Велика народна скупштина у Новом Саду, захваљујући пре свега Јаши Томићу, јединствено се изјаснила да се Војводина прикључи Србији, која би на мировном конгресу и заступала њене интересе. Треба истаћи да је одређени број истакнутих српских политичара, попут Светозара Прибићевића и Васе Стајића, познатог политичара и јавног делатника из Војводине били против оваквог развоја догађаја. Пошто је ушао у Одбор двадесетосморице у Загребу, Стајић је пре одржавања Велике народне скупштине у Новом Саду известио своје сараднике да је „у Загребу изгласано уједињење, те да нема смисла посебно прикључење Србији”.⁵⁹

Од противника директног прикључивања Војводине Србији, а нарочито од многобројних незадовољника економском политиком Београда и руинарањем војвођанске привреде развио се аутономашки покрет. Осим борбе против „србијанске” хегемоније они су се залагали за аутономност Војводине у федералистички преуређеној Југославији. Овај концепт није наишао на подршку Мађара, који нису желели никакву Југославију, ни постојећу ни федералну са аутономном Војводином. Њихова политика није наишла на подршку ни код немачке мањине, који су своје интересе тражили у сарадњи са властима у Београду. Али, свесрдно је прихваћена од стране Хрватске сељачке странке и њеног лидера Влатка Мачека. Заправо, ХСС је као крајњи, скривени циљ, према Војводини водила у ствари политику њене поделе, односно припајање Срема, Барање и делова Бачке у „природне и повијесне границе Хрватске.” Само из тактичких разлога они су пригрлили војвођанске аутономаше, као средство слабљења српског отпора хрватским плановима у Југославији.⁶⁰

⁵⁹ Ранко Кончар. Опозиционе партије и аутономија Војводине, 20

⁶⁰ Чедомир Попов, Историјске основе АП Војводине у републици Србији, Аутономија Војводине, Београд 2004, 77, 78.

Мачеково виђење статуса Војводине видимо из његових захтева изложених Цветковићу, непосредно пред потписивањем сада већ чувеног споразума Цветковић-Мачек. Он је предлагао Хрватску у границама Савске и Проморске бановине која би ишла од Шида, захватајући делове Босне до Херцег Новог. Овакво разграничење долазило је у обзир само у случају да преостали делови Војводине и Босне буду засебне јединице. У противном, предвиђа да се границе између Србије и Хрватске вуку од Суботице правом линијом на Илок и Саву и Босну до испод Сарајева.⁶¹ Мачек је, чак и после потписивања Споразума и утврђивања граница Хрватске бановине, на седници Хрватског народног заступства од 29. августа нагласио да то није дефинитивни опсег хрватских граница и да клаузула у Споразуму гарантује мењање граница када се буде преуређивала читава држава. „Јер посве другачије ће изгледати дотични териториј Бановине Хрватске, буде ли у ново преуређеној државној заједници рецимо и аутономна Војводина или не буде.“⁶²

Спровођење ових планова Мачек и ХСС нису дуго чекали. Већ током 1940. године они су јавно изражавали сумњу да ће споразум заживети те су одлучније приступили успостављању чвршћих веза са мањинским становништвом у циљу обезбеђивања њихове подршке за другачије решење проблема Војводине. Мада су се раније децидно изјашњавали за концепцију аутономије Војводине, сада је о њеном политичком статусу размишљано са становишта непосредних хрватских интереса. Тако је сенатор Јосип Ђидо Вуковић на збору у Сомбору маја 1940. године изјавио како „Хрвати нису против аутономије“, али они немају већини у њој. „Њезина аутономија овиси о свјести и зрелости већине њезина становништва.“⁶³

Нове спољно политичке околности су веома брзо створили услове за остваривање оваквих планова. Захваљујући Хитлеровој визији нове Европе, делови Војводине су већ 1941. године ушли у састав „повијесних граница“. Под нацистичким покровитељством настала је Независна Држава Хрватска којој је поред Босне прикључен и Срем. По узору на своје менторе, усташе су одмах преузели мере у циљу систематског уништења српских националних институција, протеривања, покатоличавања и физичког уништења стотине хиљада људи. Према непотпуним подацима из Срема је од јуна до октобра 1941. године протерано око 36 000 српских колониста у Србију. Злогласни Виктор Томић је само између 3. и 5. септембра 1942. године ликвидирао на Митровачком гробљу 2.800 људи. Хапшења, пребијања и разна друга злостављања немогуће је и пребројати. Поред тога, процењује се да је у логору Јасеновац живот изгубило преко 10.000 становника Срема, од којих су преко 90% били Срби.⁶⁴

Као резултат оваквога дивљаштва у Срему, али и на осталим окупационим подручјима Војводине, развијао се покрет отпора под контролом КПЈ. И поред тога што је српски елемент био најзаступљенији у овом покрету, већ

⁶¹ Ранко Кончар, опозиционе партије и аутономија Војводине, 324.

⁶² Исто, 328

⁶³ Исто, 351.

⁶⁴ Љубивоје Церковић, Народи на тлу Војводине, Нови Сад 2014, 280, 281, 285

крајем 1942. године покренуте су расправе између војвођанских и хрватских комуниста око будућих граница. Идеја о Срему као хрватском простору, коју су заступали хрватски комунисти налазила је потпору у чињеници да је Срем још у Аустро-Угарској сматран као „покрајина” Хрватске. Насупрот томе, код војвођанских комуниста постојала је развијена свест да је Срем део Војводине.⁶⁵ Они су се одлучно супротставили оваквим размишљањима и аргументовано доказивали ЦК неопходност заузимања става по овом питању. Тако да је 1943. године ЦК КПЈ морао донети одлуку о враћању једног броја срезова западног Срема, који су се због политичких потреба, нашли у организационој вези са ЦК КПХ. Међутим, чак и тада једним радиограмом Покрајинском комитету КПЈ за Војводину, ЦК тражи да се обустави дискусија о томе коме ће припасти Срем, с образложењем да ће се то питање решавати после рата и да није политички опортуно постављати га сада, јер би се тиме могли удаљити хрватски елементи од НОП-а.⁶⁶ Овакво размишљање покушао је да искористи Обласни комитет за Славонију, тако што је одуговлачио са извршењем одлуке ЦК и пристајао да уступи ПК Војводине само нека места из вуковарског и винковачког среза, али не и целе срезове. На крају је Окружни комитет из Осијека лаконски одговорио ПК Војводине да су делови срезова западног Срема задржани по одлуци ЦК КП Хрватске.⁶⁷

Питање Барање је такође, у неку руку остало је отворено до пролећа 1945. године. Наиме, министарство за Хрватску у новој југословенској влади захтевало је одлагање избора за народне одборе који су били заказани за мај 1945. године, док се не изврши разграничење између Хрватске и Војводине. Том приликом упозорено је да се у оквиру Војводине налазе „поједини делови Хрватске који никада нису припадали Војводини.”⁶⁸ Одмах после овог упозорења, чланови ГНООВ-а су 6. априла закључили на пленарном састанку ГНОООВ-а да Барања по свом географском положају и јаким привредним везама са Хрватском, а пре свега по свом националном саставу треба да гравитира федералној Хрватској, с тим што ће наводно о томе одлучити сам народ Барање.⁶⁹

Наредних месеци је у Срему дошло до кулминације националне нетрпеливости између Срба и Хрвата, Чак се и код комуниста јавило велико незадовољство, па и осветничко расположење због усташких злочина. У јулу 1945. године одиграле су се масовне демонстрације Срба у Сремској Митровици приликом ископавања лешева Срба које су побиле усташе.⁷⁰

Постоји мишљење да су управо ове демонстрације убрзале решавање статуса Војводине. Непосредно после ових догађаја, положај Војводине у новој држави регулисан је одлуком АВНОЈ-а од 10. августа 1945. године. Наиме,

⁶⁵ Љубодраг Димић, Историја српске државности, Нови Сад 2001, 271

⁶⁶ Ранко Кончар, Идеја о аутономији Војводине и КПЈ, Истраживања, бр.1. Нови Сад 1971, 46.

⁶⁷ Бранко Петрановић, КПЈ и друштвено-политичке промене у Југославији од АВНОЈ-а до уставотворне скупштине, Истраживања, бр.1, Нови Сад 1971, 386.

⁶⁸ Коста Николић, Србија у Титовој Југославије (1941-1980), Београд 2011, 194.

⁶⁹ Јелена Попов, Главни народноослободилачки одбор Војводине 1943-1945, Истраживања, бр.3, Нови Сад 1974, 411.

⁷⁰ Коста Николић, Србија у Титовој Југославији, 195

на иницијативу војвођанских посланика, АВНОЈ је донео одлуку о прикључењу аутономне Војводине федералној Србији. Затим је Председништво Народне Скупштине Србије, донело 3. септембра 1945. године Закон о установању и устројству АПВ.⁷¹

И поред тога што је уз сагласност свих националних заједница, па и Хрвата, правно регулисан статус Војводине, политичка ситуација у Покрајини 1945. године није се могла оценити као стабилна. Најкрупнији проблем била је управо нетрпељивост између Срба и Хрвата у Срему. Додатном међусобном удаљавању два народа, осим традиционалног нераздељивања, страха усташких злочина у Другом светском рату и кошкања самих комуниста око граница АПВ, допринели су, како видимо из партијских докумената, и грешке саме Партије према Хрватима и њиховом инкорпорирању у јавни живот. Наиме, велики проблем у решавању националног питања у првим годинама после рата стварала је неспремност и чак отпор националних заједница, осим Срба, за учествовање у политичком животу Војводине.

Чињеница да национални састав Партије и државних органа, нарочито на селима, није одговарао националној структури Војводине и да су многи партијски радници, нарочито у Срему били анти хрватски настројени, не сме нас одвести до једностраних закључака.⁷² Наиме, већ смо истакли да су Хрвати у Војводини, а пре свега у Срему, имали знатно резервисанији став према комунистима од српског становништва, који су се као најугроженији народ у рату у највећем броју и одазвали позиву КПЈ.⁷³ „У Срему је ситуација друкчија него у осталим деловима Војводине. Срби су се борили, Хрвати нису. Нетрпељив однос датира још од тада.” Ову тврдњу је јавно и зачуђујуће искрено изнео Јован Веселинов и на тај начин указао на порекло проблема са којим су се низ година суочавале партијске организације у Срему.⁷⁴

Да би се осигурало поверење Хрвата у намере комунистичких власти предузимане су многобројне мере. Један од тих начина било је и уверавање војвођанских Хрвата да је национална политика нове Југославије другачија од оне која је вођења у Краљевини. Наиме, хрватским националистима у међуратном периоду било је изузетно важно да Буњевце и Шокеце увуку у свој национални корпус. Ово питање је компликовало ионако сложене националне и политичке прилике, било камен раздора између два југословенска народа и

⁷¹ Јанко Ницовић, Уставни развој Србије 1804-2006, Београд 2007, 313

⁷² Слична ситуација је била и у осталим национално измешаним крајевима Југославије. Тако је начелник Озне за Банију изнео следеће податке: „Могло се запазити да је шовинистичка мржња на врхунцу. Између српских и хрватских села се толико распламсала да се скоро туку. У Костајничком и Дворском котару неки кажу да то није наша држава и власт јер су Срби у командама. Срби су свугде, а Хрвати нигде”. Коста Николић, Мач револуције-Озна у Југославији 1944-1945, Београд 2014, 119

⁷³ Иса Јовановић је почетком 1945. године у свом реферату на VII Покрајинској конференцији објаснио доминацију Срба у партијским органима чињеницом „да су како до ослобођења, тако и од ослобођења углавном показали највећу активност, како политичку тако и у напирима око изградње наше нове државе.” А.В. Записник са VII Покрајинске конференције ПК КПС за Војводину одржане 5. априла 1945.

⁷⁴ А.В. Записник са седнице ПК КПС за Војводину одржане 25. јуна 1946.

добар терен за надметање националистички настројених политичара и интелектуалца. Док су се у претходној држави ломила копља по овом питању, комунисти су после рата овај шкакљив национални проблем, без консултовања науке нити самих Буњеваца и Шокаца, решили обичном наредбом. Пошто је без икаквог образложења констатовао да „буњевачке и шокачке националности не постоје”, Главни народно ослободилачки одбор Војводине је у допису свим окружним народно ослободилачким одборима наредио „да се Буњевце и Шокце имадете третирати искључиво као Хрвате без обзира на њихову изјаву”.⁷⁵ Осим тога што су Буњевци и Шокци насилно морали постати Хрвати, чиме је њихов број на овим просторима знатно увећан, ова одлука је по мишљењу неких научника морала имати утицаја и на разграничење између Војводине, односно Србије и Хрватске.⁷⁶

Међутим, и поред наведених уступака њиховим националним интересима, Хрвати у Војводини су се на позиве и апеле комуниста за ангажовање учешће у друштвеном и политичком животу Покрајине и даље оглушавали. Њихову пасивност било је најлакше и политички најбезболније објаснити, како смо већ и навели, шовинистичким ставовима и идеолошким слабостима нижих партијских структура. Тако да је „секташком односу” партијских организација према Хрватима посвећена је велика пажња на VII конференцији ПК КПС. У првој тачки Резолуције такав однос дефинисан је као спречавање Хрвата и националних мањина да стварају посебне организације Фронта, АФЖ-а, да имају посебне културне приредбе итд. Стога је партијским организацијама наложено да у потпуности спроводе партијску линију по националном питању и да брзо исправљају све грешке. Сви комитети, почев од ПК па до МК добили су задатак да израде план рада са Хрватима и националним мањинама тако да константно претресају њихове посебне потребе, и то како оне у погледу организовања и активирања Хрвата и националних мањина, тако и њихове просветне, политичке, културне и економске потребе. Наложено је и отварање посебних одбора АФЖ и УСАОЈ-а за Хрвате и националне мањине.⁷⁷ Настојања да се Хрвати политички активирају није могла преко ноћи избрисати нетрпељивост и донекле осветничко расположење Срба у партизанским селима Срема. „Не могу Хрвати и Мађари учествовати у власти у оноликом броју као Срби јер нису дали толико за борбу колико су Срби”, биле у неке од парола у Марадику и Шатринцима поводом истицања кандидатских листа за изборе.⁷⁸

И поред свих напора, Партија није успела да политичким радом постигне зближавање између два народа. У сремским селима и даље су преовлађивали лоши односи између српског и хрватског становништва. Хрвати су се

⁷⁵ Драго Његован, Документи о насилној хрватизацији Буњеваца и Шокаца у Војводини после Другог светског рата, Етнолингвистичка и историјска истраживања о Буњевцима, Суботица 2008, 110

⁷⁶ „Комисија за разграничење користила је бројно стање Срба и Хрвата у пограничним подручјима, којима су претходно насилно приписани Буњевци и Шокци, као аргумент код одређивања српско-хрватске границе”, Драго Његован, наведено дело, 92

⁷⁷ А.В. Ф.334. Резолуција VII Покрајинске конференције

⁷⁸ А.В. Ф.334.1135

трудиле да сваком приликом искажу политичку незаинтересованост тако што се на многобројне конференције уопште нису одазивали.

Оваквом стању у значајној мери је допринела Римокатоличка црква, која је упорно и поред великих удараца и политичких пораза које је константно трпела, офанзивно наступала према југословенској власти и комунистичком покрету. Поред незадовољника новим режимом, уплашених и збуњених од новог и смутног времена које долази, значајан део хрватског становништва у Војводини упорно се тискао под скутове Римске цркве. Заправо, без обзира што ниси третирани као национална мањина, они су као и остали мањински народи услед удаљености од националних и културних средишта били религиознији, како од већинског народа тако и од својих сународника у матичним областима и државама.

Њихова дубока повезаност са Црквом и религијом, често није кидана ни уласком у Партију.⁷⁹ Свесни свог угледа и утицаја на народ, католички свештеници се нису устручавали да отворено одвраћају вернике од учешћа у било каквим активностима у режији комуниста.⁸⁰ Колики је тај утицај био види се из годишњег извештаја ПК КПС за Војводину 1947. године, у којем се резигнирано констатује да је због католичких свештеника утицај партијских организација веома слаб и то не само по селима и мањим местима, већ и урбаним центрима попут Новог Сада и Петроварадина.⁸¹

Када говоримо о Хрватима у Војводини и њиховом односу према новој држави, односно комунистичким властима, неопходно је осврнути се и на деловање крижарског покрета. Он је, истина за вољу био много раширенији, активнији и опаснији по власт у другим југословенским републикама, али из покрајинских партијских докумената видимо да се у озбиљној форми појавио и у овим крајевима. Настанак крижарског покрета детерминисан је жељом појединаца за наставком борбе против комунизма и Југославије и за обнову НДХ, али за многе и јединим начином да се сачува голи живот у суочавању са драстичним поступцима победника. И поред тога што су многи крижари од стране комунистичке пропаганде неутемељено проглашавани „заклетим” усташама, може се констатовати да су главни тон у војној и политичкој орјентацији давали припадници усташког покрета.⁸²

На основу малобројних докумената може се закључити да је покрет у Војводини био „организационо повезан” и имао ослонац и подршку од стране усташки расположених делова хрватског становништва. Власт су нарочито забрињавале информације да су по школама биле активне омладинске крижарске организације.⁸³ Почетком 1946. године откривене су крижерске организације у Бапској, Соту, Голубинцима, Сланкамену и Новим Бановцима. Међутим, и поред хапшења, политичко расположење Хрвата се у неким мес-

⁷⁹ А.В. Записник са састанка ПК КПС за Војводину 16. јул 1946.

⁸⁰ А.В.Ф.334. 10873/2

⁸¹ А.В. Годишњи извештај ПК КПС за Војводину 1947.

⁸² Зденко Раделић, Крижари: Герила у Хрватској 1945-1950, Загреб 2011, 22,26

⁸³ А.В. Записник са седнице ПК КПС за Војводину одржана 10. септембра 1946.

тима, на пример у Голубинцима додатно погоршало. Заплашено и иначе према властима неповерљиво становништво сада је у потпуности бојкотовало покушаје било какве сарадње са КПЈ. Поједине групе крижара су чешће одлучивале да примењују отворен терор и диверзије, при чему су најчешће страдали партијски активисти⁸⁴ Нема сумње да је у њиховим редовима било и осведочених усташа који су свој крвави пир по сремским селима, сада, после рата, наставили под другим именом.⁸⁵ Ипак, када је 1946 године разбијена и ликвидирана група под вођством Ивице Попића, у Срему је герилски начин деловања замењен обичном антикомунистичком пропагандом.⁸⁶ Крижари су били активни и међу хрватским становништвом на северу Бачке. У Суботици је откривена једна група која је имала утицаја у редовима интелигенције и наводно уживала подршку бускупског двора.⁸⁷

Ипак, режим је све герилске, па и отворене антикомунистичке и антијугословенске активности, веома брзо успешно угушио. Хрвати су се почетком педесетих година, захваљујући некој врсти позитивне дискриминације постепено укључивали у друштвени и политички живот Покрајине.

Литература:

1. Šandor Mesaroš. Mađari u Vojvodini 1929-1941, Novi Sad 1989.
2. Čedomir Popov, Od Versaja do Danciga, Beograd 1995.
3. Čedomir Popov, Istorijske osnove AP Vojvodine u republici Srbiji, Autonomija Vojvodine, Beograd 2004.
4. Nebojša Petrović, Politika na selu 1945-1950, Novi Sad 2009
5. Nebojša Petrović, Krivica domaćih Nemaca i zločini nad nemačkim stanovništvom u Vojvodini posle Drugog svetskog rata-Analiza jednog dokumenta, The shared history, Sremska Kamenica 2008
6. Vuk Vinaver, Jugoslavija i Mađarska 1933-1941, Beograd 1976
7. Dušan Bajagić, Mađarska štampa o ubistvu kralja Aleksandra Karađorđevića, Tokovi istorije 3-4, Beograd 2005
8. Aleksandar Kasaš, Odjek međunarodnih prilika u Vojvodini između dva svetska rata, Istraživanja, br.15, Novi Sad 2004.
9. Aleksandar Kasaš, Stenografski zapisnici sa suđenja glavnoodgovornim za raciju u južnoj Bačkoj 1942. Novi Sad 2008.
10. Aleksandar Kasaš, Protokol o izručenju ratnih zločinaca između DFJ i Mađarske iz novembra 1945, Istraživanja, br.22. Novi Sad 2011.
11. Aleksandar Kasaš, Mađari u vojvodini 1941-1946, Novi Sad 1996.
12. Ranko Končar, Opozicione partije i eutonomija Vojvodine 1929-1941, Novi Sad 1995.
13. Ranko Končar, Ideja o autonomiji Vojvodine i KPJ, Istraživanja, br. 1, Novi Sad 1971.

⁸⁴ У Хртковцима је убијен један члан народног фронта, а маскирани крижари су упадали у куће појединих чланова Партије и Месног одбора и износили разне захтеве и претње. А.В.Ф. 334 1141
⁸⁵ Почетком 1946. године у Новом Саду је одржано суђење крижарима који су побили целе породице, само зато што је њихов члан био борац југословенске армије или зато што им домаћин није дао храну. Слободна Војводина, 17. март 1946.

⁸⁶ А.В. Записник са седнице ПК КПС за Војводину одржана 10. септембра 1946.

⁸⁷ А.В. Записник са седнице ПК КПС за Војводину одржана 18. октобра 1947.

14. Mark Mazover, *Mračni kontinent*, Beograd 2011
15. Vladimir Dedijer, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita*, Rijeka 1980.
16. Srđan Cvetković, *Broj i struktura optuženih domaćih ratnih zločinaca i kolaboracionista prema fondu Državne komisije i njena instrumentalizacija*, Arhiv, Beograd 2004.
17. Isa Jovanović, *U službi revolucije*, Novi Sad 1986.
18. Mira Radojević, *Josip Broz Tito i koreni jugoslovenske federacije, Suočavanje sa prošlošću-put ka budućnosti*, Jugoslavija 1918-1941
19. Zoran Njetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd 2009.
20. Slobodan Bjelica, *Komunisti Vojvodine i sukob sa IB, Istraživanja*, br. 20, Novi Sad 2009
21. Slobodan Bjelica, *Međunarodni odnosi u Vojvodini pedesetih godina dvadesetog veka i položaj komunističke partije*, Istraživanja, br. 21, Novi Sad 2010.
22. Mihael Antolović, *Nemačko školstvo u Vojvodini 1918-1941, tokovi istorije 1-2*, Beograd 2009.
23. Branko Bešlin, *Nemci u Vojvodini 1918-1939, Tokovi istorije 1-4*, Beograd 1999.
24. Herbert Prokle, Georg Vildman, Karl Veber, *Genocid nad nemačkom manjinom u Jugoslaviji*, Beograd 2004.
25. Kosta Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941-1945*, Beograd 2002.
26. Kosta Nikolić, *Srbija u Titovoj Jugoslaviji (1941-1980)*, Beograd 2011.
27. Kosta Nikolić, *Mač revolucije*, beograd 2014.
28. Slobodan Maričić, *Susedi, dželati, žrtve, folksdojčeri u Jugoslaviji*, Beograd 1995.
29. Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1978*, Beograd 1981.
30. Branko Petranović, *Momčilo Zečević, Jugoslovenski federalizam II tom*, Beograd 1987.
31. Branko Petranović, *KPJ i društveno političke promene u Jugoslaviji od AVNOJ-a do ustavotvorne skupštine*, Istraživanja br. 1, Novi Sad 1971.
32. Milovan Đilas, *Revolucionarni rat*, Beograd 1990.
33. Drago Njegovan, *Dokumenti o nasilnoj hrvatizaciji Bunjevaca i Šokaca u Vojvodini posle drugog svetskog rata, Etnolingvistička i istorijska istraživanja o bunjevcima*, Subotica 2008.
34. Ljubivoje Cerović, *Narodi na tlu Vojvodine*, Novi Sad 2014..
35. Ljubodrag Dimić, *Istorija srpske državnosti*, Novi Sad 2001.
36. Jelena Popov, *Glavni-narodnooslobodilački odbor Vojvodine 1943-1995*, Istraživanja br.3, Novi Sad 1974.
37. Janko Nicović, *Ustavni razvoj Srbije 1804-2006*, Beograd 2007.
38. Zdenko Radelić, *Križari-Gerila u Hrvatskoj 1945-1950*, Zagreb 2011.

Извори:

1. Arhiv Vojvodine; Fond 334
2. Arhiv Vojvodine; Fond 170
3. Arhiv Vojvodine; Zapisnik sa sednice PK KPS za Vojvodinu
4. Arhiv Vojvodine; Godišnji izveštaji PK KPS za Vojvodinu

Штампа:

1. Slobodna Vojvodina

NATIONAL AND POLITICAL DISPUTE ABOUT VOJVODINA IN THE MID-20TH CENTURY

Summary: During the centuries people from different ethnic, religious and cultural heritage settled, conquered and lived on the fertile soil of the south Pannonia valley. Just this „variety” disturbed consolidation and foundation of one national and political subject. According to these historical circumstances, almost all nations who lived or live in this area, laid right on Vojvodina. Especially fierce struggle for Vojvodina or its part happened in the middle of the 20th century. General insecurity, devastation, deportation and mass killings represented the culmination of national hate and brutal realization of political and national interests. The author tried to perceive certain historical processes which additionally deepened contrary national interests of many nations (Serbs, Croats, Hungarians, and Germans) without ideological prejudice and exclusivity.

Key words: Vojvodina, autonomy, ideology, nationalism, Kingdom of SHS, KPJ, genocide